

Boty, které netlačí

B. Brouk a F. Boas k problému svobody

Inuitská soška z kosti

VELKÁ BANALITA

V padesátých letech (1953–1958) sestavil Bohuslav Brouk v Melbourne filozofický spis *O šalbě svobody a filosofie*. Zhuštěnou verzi spisu nazvanou *Problém svobody v lidské kultuře* vydala newyorská exilová revue *Svědectví* poté, co se Brouk na konci padesátých let natrvalo přestěhoval z Austrálie do Británie.

Tematicky šlo Broukovi v této práci zjevně o pokus přispět politickým silám Západu k pochopení pravé skutečnosti života idejí v bolševických systémech. Svou podnětností však jeho vysvětlení přesahuje dobové politické otázky. Stává se vystižením nikoli jen politicko-sociálních, ale *kulturně-civilizačních* činitelů života jednotlivce v kolektivu.

Pokud jde o svobodu, nejde podle Brouka o pojem základní, nýbrž o odvozený *protiklad* základního pocitu – pocitu nesvobody. Ten vzniká právě tehdy, když nátlakem jiných lidí, respektive společnosti dojde ke *konfliktu* „našich přání s našimi rozhodnutími, s naším chtěním“.

Nesvoboda jako pocit ovšem není nic objektivního a stejně tak svoboda je „slovní šalbou“. Jakožto pouhá *absence pocitu nesvobody* „nemůže být ničím absolutním, jak se většina filosofů klamně domnívala“:

„Pocit svobody je něco podobného jako pocit zdraví: může vzniknout jen u člověka, právě se zotavivšího z nějakého neduhu, ale který normální, zdravý člověk nemá. Svoboda jsou boty, které nás netlačí; ale netlačí-li nás boty, naše cítění tím není o nic obohaceno.“

V důsledku se Brouk vyslovuje k závažné otázce, týkající se dobové politické situace (rozdělení světa do dvou ideologicky znesvářených bloků): k otázce, jestli se dá určit, které společenské zřízení je svobodné a které je nesvobodné.

Lze předpokládat, že to bylo především trauma zážitku s nastolením bolševické moci v Československu roku 1948, co Brouka koneckonců vedlo ke snaze vysvětlit v *Šalbě svobody* (byť v obecné rovině), co se tehdy vlastně stalo a proč.

Dobovou porážku buržoazní demokracie v Československu triumfujícím bolševismem totiž nelze při nejlepší vůli vykládat jako svévolný puč zlé menšiny proti hodně většině: Brouk patřil k poraženým exulantům proto, že v pozici pučistů se tehdy kupodivu ocitli nikoli spikleneckí bolševici, nýbrž... jeho demokratičtí kolegové i on sám. Paradox Února spočívá v tom, že jeho uskutečnění (samozřejmě v idealizované podobě) bylo otevřeným či skrytým *přáním* většiny občanů tehdejší Československé republiky, toužících – po trpkých zkušenostech s předválečnou hospodářskou krizí a se zradou od demokratických „spojenců“ z roku 1938 – právě po *konečně zajištěné* spravedlnosti, svobodě a nezávislosti. Tyto tužby byly navíc vzhledem k prožitým zkušenostem zcela legitimní – ať to dnes zní sebekacířštěji – právě i z hlediska *demokratických* tradic, zakořeněných v českém prostoru.

1 Výraz „lidová demokracie“, jakým se po válce začaly samy označovat nové probolševické režimy ve střední Evropě, Brouk oprávněně označil za pleonasmus [Demokracia a ľudovosť. *Nové prúdy v našom súčasnom živote*, 25. januára 1948, r. IV, č. 3–4, s. 46–47].

Inuitské tulli a parka (19.–20. stol.)

2 Poslední ránu onomu probolševickému nadšení zasadili v Československu sami bolševici – Dubček a Brežněv – až roku 1968.

3 Na okraj čistě coby osobní názor autora tohoto textu: V uvedeném světle lze snad také pochopit případ bratří Mašínů a spol., kteří sice vycházeli z obecně správného postulátu, že diktatůře je správné se bránit i silou, jenže si odmítli přiznat, že v daném období – bez ohledu na drakonické represe režimu vůči těm či oněm oponentům – prostě většina občanů *nepočítávala* nastolení bolševismu jako diktaturu.

Lze tedy „obecně vzato“ uznat činnost Mašínů jako věc obecně pochopitelného přesvědčení; jenže *konkrétně vzato* není nic divného na tom, považují-li se jejich útoky vůči pokojným úředníkům režimu za zákeřné vraždění, jež je z lidského hlediska stejně neospravedlnitelné jako vraždění provozované špičkami samotného režimu. Samozřejmě poté, co se o všech souvislostech lidské praxe režimu většina lidí *dozvěděla*.

Fanatici zkrátka v daném období vystoupili proti *fanatikům*, aniž se první i druhí čerta starali o skutečné potřeby svých *rukojmích* (řečeno doslova i obrazně), tedy svých spoluobčanů.

V tomto světle není dnešní účelově politická snaha krajně pravicových politiků vyznamenávat Mašíny a spol. jménem státu a národa (!) ničím než nehoráznou oslavou zmatené zbabělosti an sích: stačí podřezat muže omámeného chloroformem a svázaného do kozelce, a máte medaili. Samozřejmě za předpokladu, pokud je onen bestiálně zavražděný člověk ke své smůle zároveň řadovým a občansky zcela bezúhonným příslušníkem nezbytných bezpečnostních složek legitimně existující státní moci, moci, kterou v daném období akceptuje většina obyvatelstva – a to z dobrých a humánních důvodů, a rozhodně nikoli pro justiční vraždy oponentů režimu, o jejichž důvodech a krutosti se začalo mluvit až mnohem později a o nichž víme „všechno“ až my dnes.

A obráceně: dnešní snaha některých extrémně levicových (komunistických) politiků ospravedlňovat Gottwaldův režim jako celek (prý až na několik údajných deformací a omylů) je ovšem zrovna tak trapným a historicky neudržitelným pokusem ztotožnit období spontánní lidové podpory režimu se zločinnou praxí, kvůli níž si samotný režim právě tuto lidovou podporu postupem času sám zcela zničil.

Nebylo tedy vlastně ani divu, že mátožná snaha nebolševických politiků a žurnalistů (včetně Brouka, který se z bolševismu právě vyléčil) o obranu proti bolševickému zlu se v protikladu ke zjevnému sebevědomí *lidové lidovlády*¹ prostě neměla o koho reálně opřít.

Zatímco přirozenou nenávisť vůči hitlerovské totalitě nacistických okupantů sdílela od začátku do konce naprostá většina Čechů, totalitní převrat bolševiků vzbudil ve velké části poválečné české společnosti naopak upřímné budovatelské a vskutku „lidové demokratické“ nadšení, které vyprchávalo jen pozvolna.²

Proto Brouk nakonec nepopírá možnost takzvaně objektivního hodnocení míry svobody v tom kterém režimu, ovšem jen za předpokladu, „přihlížíme-li přitom výlučně k jisté době a toliko k lidem, kteří v tomto režimu žijí“. Posouzením reálné situace z počátků bolševismu v Československu dospěl k následujícímu závěru:

„Je-li převážná většina s vládou, pod níž žije, spokojena, jde o svobodný režim, svobodné společenské zřízení. Necítí-li se lidé v komunistických státech ve své většině utiskováni, nelze dobře tyto země označit za nesvobodné.“

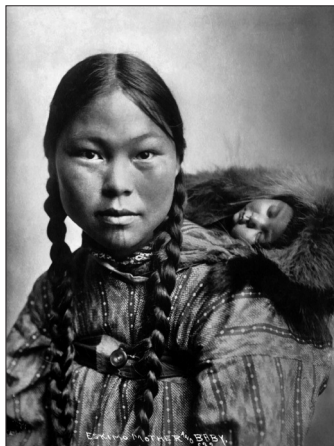
Teprve narůstající rozpor mezi ideálem a praxí dokázal v očích občanů, kterým je v tom kterém režimu dáno žít, postupně znehodnotit jeho kredit:

„Zásadně je pocit nesvobody subjektivním jevem; avšak v případě, že je sdílen velkým počtem jednotlivců, stává se sociálním faktem.“³

Brouk dochází k analogickému závěru ve věci bolševického převratu číslo jedna: zatímco roku 1917 Rusové v dobré víře očekávali lepší budoucnost, postupem času zde zjistili i mnozí bolševici, „že se zbavili útlaku, aby pomohli nastolit nový útlak“. I v Československu se po politických monstrprocesech změnila situace, takže Brouk mohl také ústrojně upravit obecný náhled na povahu tamního režimu: vzhledem k tomu, že s ním lidé začali být většinou nespokojeni, „proto (a jen proto) můžeme právem o státech za železnou oponou mluvit jako o nesvobodných zemích“. Jen proto.

Z toho ovšem vyplývá *relativita* pojmu svobody, totiž faktu, že svoboda prostě nespočívá právě v tom či právě v onom společenském zřízení:

„Za dnešního zápasu liberalismu s univerzalistickým komunismem se lidé povětšinou klamně domnívají, že zápas o svobodu je toliko záleži-

ností společenského řádu a že nastolením liberalistického režimu ve formě anglosaské demokracie po celém světě by byla palčivá otázka svobody sprovedena ze světa. O mylnosti tohoto názoru lze se však přesvědčit i z politických událostí současných dnů. I v nekomunistických státech se dnes cítí lidé v mnoha ohledech utiskováni a bojují v tom nebo onom směru za svobodu.“⁴

4 Vzhledem k tehdejšímu dozvukům mccarthyistického honu na komunistické čarodějnice byl tento Broukův kritický postoj vůči lidskoprávní situaci „západních demokracií“ občansky dosti odvážný...

5 „Lze se snad domnívat, že před příchodem reformace se cítili lidé povětšinou nesvobodnými, poněvadž museli věřit po způsobu, diktovaném jim římskokatolickou církví? Lze naopak předpokládat, že průměrný středověký člověk by býval viděl v náboženské svobodě něco zručného, ba něco přímo znesvobozujícího...“

6 Z vlastní zkušenosti Brouk upozorňuje: „Svobodné podnikání, snažící se co nejvíce zvýšit odbyt a tím zisky, bude marxista pokládat za zotročování lidí, kteří pro zisk kapitalistů jsou ponoukáni k nerozumné spotřebě a tím i dřině. Západní svobodu tisku bude pak hodnotit podle literárního braku, z obchodních důvodů tak propagovaného, a bude hledat pravou svobodu tisku v ochraně lidí před touto ohlupující literaturou.“

O relativitě pojmu a pocitu svobody pojednává Brouk následně na příkladu poměru mocenských systémů ke kultuře: například v SSSR byl v padesátých letech zakázán Pasternakův *Doktor Živago* a v Británii Millerův *Obratník Kozoroža*, což příliš nepodporuje černobílé pojetí nesvobody tam a svobody onde.

Navíc si Brouk provokativně všimá, že publikace, namířená proti křesťanství, by byla v Anglii odsouzena či zabavena, zatímco v SSSR by byla oslavována, a ptá se: „A lze snad svobodu protináboženskou pokládat za menší svobodu než svobodu náboženskou?“

V sociální rovině zdůrazňuje Brouk, že dnešní člověk by mohl hodnotit život svobodných antických občanů jako krajní útlak, zatímco „kdyby svobodný člověk minulých století povstal z mrtvých, sotva by asi ocenil náš svobodný život jako svobodný“.⁵ Demokratická svoboda je potom pro komunistu nesvobodou,⁶ šlechtic se nemůže cítit svobodný v režimu, který zrušil rodová privilegia, „demokraté se cítili nesvobodnými v Hitlerově Německu, nacisté se cítili a cítí nesvobodnými v dobách, kdy Německo je republikou“.

„Ba dokonce i otroci se mohou cítit svobodnými čili nezotročovanými ve svém otročském stavu, jak mimo jiné dokázalo i osvobození amerických černochů ve válce Severu proti Jihu. Mnozí černoši se ze svého osvobození nikterak netěšili, neboť ztratili svou zaručenou existenci a byli nuceni se starat sami o sebe.“

Samotná „absence pocitu nesvobody“ (výsada nebýt otrokem jiných, cizích) je potom podle Brouka založena nikoli na nějaké abstraktní iluzi svobody, nýbrž prostě a jednoduše *na pocitu sžití s životními podmínkami*. Na pocitu, umožněném příslušností k danému kolektivu (kmeni, etniku, společenství lidí). Důkazem je zde Broukovi sama etymologie slova svoboda, které původně v řadě jazyků skutečně neznamenalo možnost jakéhosi zcela svobodného jednání, nýbrž prostě a jen *příslušnost ke svému*, k „našim“.

Co z toho vyplývá? Vyplývá z toho velká banalita, na kterou nikdo nepřišel. Neboli – závažný fakt, který ve svých ideologiích nezohlednili abstrahující a elitářští filozofové, dozajista z obavy, aby nepůsobili banálně:

„Svobodným je v dostatečné míře toliko ten národ, který se ve své většině necítí zotročován tou měrou, že by usiloval o změnu. Jen takový národ, který si nepřeje změny režimu, žije poměrně svobodně.“

Následujícím postřehem pak Brouk dokonale vystihl osudovou nenaplněnost života v obou částech bipolárního světa své současnosti; prozatím aspoň v případě bolševického bloku přitom přesně předpověděl jeho osud, zatímco ohledně světa západního čeká jeho věštba teprve na své naplnění (samozřejmě v té či oné dobové modifikaci brutálního populismu):

„Kdyby dnes vládla vůle lidu, byly by západní demokracie pohlceny komunismem jako nevidomé ovečky, a kdyby bylo plně po vůli lidu v komunistických státech, nebylo by zase po nich už ani památky.“

BOJ ZA STAGNACI – ÚDĚL REVOLUČNÍHO LIDSTVA

Snahy určit pojem svobody filozofickými metodami způsobily podle Brouka spíš zatemnění než objasnění tohoto pojmu. Není tedy divu, že Broukova vlastní analýza pojmu svobody je založena na sociopsychologickém postřehu nebyvalé pronikavosti, s nímž se Brouk setkal při četbě literatury nikoli filozofické, nýbrž antropologické.

Základním kamenem Broukova prozření směrem k jasnému a nedogmatickému vystižení problému svobody bylo totiž bezpochyby jeho setkání s náhledy amerického antropologa německého původu Franze Boase (1856–1942), který nevycházel z filozofických abstrakcí, nýbrž z prostého empirického srovnání dvou výrazně odlišných kulturně-společenských stereotypů chování. Ve sborníku *Freedom, its Meaning* (1940) se Boas vyslovil takto: „Svoboda je pojem, který má význam jen v subjektivním smyslu. Osoba, která je v plném souladu se svou kulturou, se cítí svobodná. Taková osoba vykonává ochotně vše, co se od ní žádá, aniž tyto úkoly pociťuje jako vnucované...“⁷

Brouk doplňuje, že k tomuto názoru došel Boas mezi Eskymáky, „kteří ho litovali, co vše musí jako vědec dělat, zatím co oni si žijí ‚svobodně‘. A Boas zase pozoroval, jak Eskymáci jsou zotročeni svými pošetilými náboženskými pověrami a mravy, ale viděl, že své ‚zotročení‘ nepociťují nikterak nelibě“.

Pocit nesvobody zkrátka nezávisí na zákazu či omezení: „Ani nejdrakoničtějšími zákazy se nemusí cítit většina lidí, jichž se týkají, utlačována,“ uzavírá Brouk.

Slohové formy svobodného života, jak už Brouk ví, nelze utvořit jakýmsi předpojatým vědeckým *plánováním*, protože vyplývají *samovolně* z ducha a dynamiky tradice v dané době a na daném místě.⁸ Nyní Brouk spatřuje svobodu tam, kde se tyto formy už „ustálily, vzájemně obrousily a kde přecházejí nezměněné z generace na generaci“. Zato tam, kde se životní podmínky mění, nemůže se život ustálit „v tradiční formy, které by nevyvolávaly pocit útlaku“:

⁷ Croce, Benedetto – Mann, Thomas – Whitehead, Alfred N. et al.: *Freedom, its Meaning*. Ed. Ruth Nanda Anshen. New York: Harcourt, Brace & Co., 1940 (B. Brouk uvádí 2. vyd. – London: G. Allen & Unwin, 1942).

⁸ „Věřit v možnost nastolení nějakých pevných životních forem je nesmysl.“ Důležité je zde ono slovo *nastolení*. V jeho definitivním odmítnutí lze spatřovat úplný a naprostý Broukův odklon od avantgardismu.

Inuita a jeho obydlí

Franz Boas na Baffinově ostrově (1883)

Inuitská barbie (2012)

„Vypracovat se k takovému řádu života, který lze označit životním slohem v pravém slova smyslu, předpokládá kulturní stagnaci, k níž značnou měrou dospělo civilizované lidstvo v středověkých dobách. Proto také středověký život dospěl více méně k nějakému životnímu slohu, kdežto moderní lidstvo má spíše než životní sloh toliko zvláštní životní způsoby, velmi často se měnící. To proto, poněvadž velmi často se lidé cítí jimi utlačováni a hledají nové.“

Kvůli nadčasové civilizační perspektivě, která daleko přesahuje dobové ideologické vize, však samozřejmě nelze zapomenout na člověka jako jedince, žijícího ve svém kolektivu a ve svém zápasu za lidskou důstojnost právě teď a právě tady. Brouk na něj už nezapomíná. S ohledem na vžitý význam termínů svoboda a nesvoboda formuluje názor, že nesvobodný není například ten, kdo spadl do jámy a nemůže ven, nýbrž ten, kdo byl do takové jámy vsazen jinými lidmi. Tímto upozorněním na *konkrétní sociální podmínky* uplatnění pojmu svobody vystupuje Brouk proti filozofickým snahám abstrahovat svobodu od reálného života:

„...každý prostý člověk je s to konkrétně zodpovědět bez jakéhokoliv rozvažování, co je a co není svobodou. Zmatek do záležitostí svobody vnesli filosofové, kteří odmítali empirický průzkum svobody nebo kteří se pokoušeli hledat svobodu v nějaké sociální realitě samé, a nikoli ve vztahu člověka k této realitě.“

Ve vztahu člověka k realitě.

Pokud jde o zdroje chápání etických pojmů, vrací se Brouk především k poznání svého mládí, že „bez psychologie nelze naše rozhodování pochopit“, protože „každý jedinec je jiný“. A taky každá *společnost* je jiná, jak se Brouk ujistil prostřednictvím Boasovým.

V tomto světle potom Brouk předkládá takovou deklaraci revolty, o jaké se meziválečným avantgardistům (včetně jeho samotného) ani nesnilo:

„Nevěřit v sisyfovský úkol boje za svobodu se rovná víře ve věčné posvícení nebo v lidi-roboty. Pevný, svobodný životní řád, životní sloh v pravém slova smyslu, byl by sice ideálním stavem, ale život sám svou podstatou brání jeho uskutečnění. Boj za svobodu je a zůstane údělem lidstva jako nezbytný důsledek duchovního, vědeckého a technického vývoje člověka. Galerie bojovníků za svobodu, galerie osvoboditelů a revolucionářů, osvobozujících lidi od starých svobod a starých revolučních vymožeností, čeká na nekonečnou řadu dalších přírůstků.“

Není-li tedy v dynamicky se rozvíjející západní společnosti možné shledat se s eskymáckou *svobodou coby neměnnou stagnací*, je potom osudem chťe nechtě modernizovaného lidstva bojovat dnes a denně za to, aby ta případná budoucí *stagnace*, v níž lze *shledat svobodu*, jednou vypadala k světu. A to bez ohledu na to, v jakém společenském zřízení k onomu boji dochází.

Jde tedy o *nekončící zápas*, probíhající dokonce i za ideově bolestivou cenu periodického osvobozování od starých revolučních vymožeností. Za cenu *osvobozování od svobod*... Od svobod, které se proměňují v útlak...

Takový je úkol, který čeká stále nové a další revolucionáře, až do skonání světa.

Ze studie *Podivný případ doktora Jekylla a pana Brouka*, 2011